

PSYCHOLOGICKÉ PROBLÉMY EMIGRACE

JIRÍ J. DIAMANT *)

1. ÚVOD

Otázky spojené s emigrací jsou velmi aktuální. V této práci se pokusím shrnout své osobní zážitky a zkušenosti z emigrace v uplynulých třidvaceti letech. Informace budu čerpat především ze svých článků a přednášek na toto téma, jež jsem uveřejnil v emigrantském časopise „Okno dokořán“ (později „Okno“) v Holandsku. Zabýval jsem se průběžně s několika delšími přestávkami aktuálními problémy emigrace tak, jak se postupně vyskytly u mne samotného, u osob v mém okolí a u těch, kdož se ke mně obrátili o pomoc. Používal jsem tedy introspekce, pozorování chování jiných, rozhovoru a reflexe. Jako exulant - psycholog jsem od samého počátku svého pobytu v Holandsku sledoval tyto problémy především v konkrétních souvislostech, avšak také v dostupné odborné literatuře. Takto vznikla řada článků a přednášek, dokumentů, jež zrcadlí proces emigrace a problémy s ní spojené. V této práci se chci zaměřit na otázky terminologické, na psychologické aspekty procesu emigrace s hlediska normálního průběhu a psychopatologie a konečně na situaci exulantů a emigrantů po sametové revoluci v ČSFR v listopadu 1989.

2. TERMINOLOGIE

Opuštění vlasti patří bezesporu k závažným zážitkům životním, jež dlouhodobě či natrvalo poznamenávají život jedince, jeho okolí a mnohdy i jeho potomků. Frankl (1961) řadí opuštění vlasti k mezním situacím životním, jako jsou na příklad přírodní katastrofy, války a pobytu v koncentračních táborech. Opuštění vlasti, ať již z jakýchkoli důvodů, lze považovat za proces, dlouhodobě zatěžující individuuum tím, že je staví do nových situací, jímž se musí přiměřeně a rychle přizpůsobit v zájmu sebezáchovy, uchování osobní integrity, duševního zdraví, kvality života, produktivity a tvořivosti.

Gaďourek (1960) se zamýšlí nad sémantickým obsahem slova „uprchlík“: „... V širším slova smyslu lze tímto pojmem postihnout všechny osoby, které nějakým způsobem opustily vlast a z politických, náboženských či ideologických důvodů se do ní nemohou či nechťejí vrátit. Osoby, které vlast opustily z ekonomických důvodů, lze lépe nazývat emigranty... V užším slova smyslu lze pojem „uprchlík“ chápat jako sociální kategorii, do níž patří osoby, jež se ze subjektivních či objektivních důvodů vyloučily ze společnosti, anebo které dle názoru vládnoucích kruhů do této společnosti nepatří a na základě vlastní volby svou zemi opustily, aby takto unikly nebezpečím, jež je fyzicky či morálně ohrožovala.“

Pokusil jsem se sestavit tabulku s různými způsoby opuštění vlasti (Tab. 1), abych takto přispěl k objasnění rozdílů mezi různými pojmy, jež jsou v této souvislosti používány.

Podstata opuštění vlasti (emigrace) spočívá dle mého názoru v získání odstupu v čase a prostoru od aktuální situace ve vlasti, která je pro daného jedince nevyhovující a kterou není schopen změnit. Pro posouzení vlivu opuštění vlasti na duševní život jedince a jeho okolí je především důležitá skutečnost, zda vlast opustil z donucení (nedobrovolně) či z vlastního rozhodnutí a zda se do ní smí či může vrátit.

V případě, že se jedinec k odchodu z vlasti rozhodl sám, je důležité znát jeho motivaci. Tabulka ukazuje, že motivy k opuštění vlasti mohou být velmi rozmanité, ideální, osobní i materiální, stejně tak jako cíle, jež jsou tímto závažným rozhodnutím sledovány. Trvání pobytu v nové zemi, místo, v němž se nová zem nachází (Evropa, zámoří), jakož i situace ve vlasti v době opuštění jsou rovněž důležité faktory, které je třeba brát v úvahu pro správné posouzení aktuální situace a duševního stavu daného jedince. Je tedy rozdíl mezi vyhnancem, uprchlíkem (exulantem), emigrantem (přistěhovalcem), vystěhovalcem a někým, kdo dočasně změnil místo pobytu. Je proto nesprávné uvažovat o emigrantech jako o jedné skupině a vystavit je stejným politickým či právním opatřením. K problematice spojené s opuštěním vlasti je tedy třeba přistupovat individuálně se zřetelem k faktorům uvedeným v tabulce.

*) Autor pracoval jako vedoucí klinický psycholog a neuropsycholog v Psychiatrické léčebně Sv. Willibrorda v Heiloo (Holandsko) a byl na částečný úvazek docentem na Universitě v Amsterdamu. Od konce roku 1990 je v důchodu a žije v Holandsku.

Došlo: 19. 2. 1992; J. D., De Hoghe Weijdt 15, 1851 Eb Heiloo, Nizozemí.

Tab. 1. Opuštění vlasti (emigrace)

Možnost rozhodnutí	Motiv	Situace ve vlasti	Možnost návratu	Místo pobytu	Trvání pobytu	Cíl emigrace	Název
Nedobrovolné z rozhodnutí jiných	politický ideologický náboženský	persekuce diskriminace reálná hrozba	není návrat nežádoucí	Evropa zámoří	dlouhodobé	sebezachování boj proti polit. systému	vyhnanec
Dobrovolné z vlastního rozhodnutí	politický ideologický náboženský	diskriminace potenciální hrozba	není, event. za určitých podmínek	Evropa zámoří	dlouhodobé	zachování principů a přesvědčení; boj za obnovu demokracie	exulant uprchlík
Dobrovolné z vlastního rozhodnutí	ekonomický	nízká životní úroveň nezaměstnanost	je, event. za určitých podmínek	Evropa zámoří	krátkodobé dlouhodobé	zvýšení život- ní úrovně	emigrant poloemigrant přistěhovalec
Dobrovolné z vlastního rozhodnutí	pracovní	nevyhovující pracovní podmínky malé možnosti vzdělání	je	Evropa zámoří	krátkodobé dlouhodobé	kariéra zlepšení kvalifikace	emigrant poloemigrant přistěhovalec
Dobrovolné z vlastního rozhodnutí	rodinný	sňatek roztržení rodiny	je, někdy s podmínkami	Evropa zámoří	krátkodobé dlouhodobé	sňatek sjednocení rodiny	vystěhovalec
Dobrovolné z vlastního rozhodnutí	služební	zájem podniku či instituce	je návrat žádoucí	Evropa zámoří	krátkodobé dlouhodobé	plnění úkolu	dočasná změna místa pobytu

Opuštění vlasti znamená náhlé nebo předem připravené přerušení dosavadního způsobu života, zničení sítě sociálních vztahů a změnu životního prostředí. Emigrant nastupuje cestu do „neznáma“, jež je zatížena nejistotou, obavami a strachem z budoucnosti. Rychlost změny způsobu života a opuštění vlasti závisí zejména na politickém systému ve vlasti (totalitní nebo demokratický). Náhlý přerýv v dosavadním životě bez možnosti návratu do vlasti klade neobyčejně velké nároky na osobnost exulanta, na členy jeho nejbližší rodiny a na ostatní, kdož s ním vlast opustili, jako i na ty, kteří v ní zůstali.

Rozhodnutím opustit vlast začíná dlouhodobý proces přizpůsobování se novému životnímu prostředí v nejširším slova smyslu. Tento proces probíhá u různých jedinců různě rychle, někdy s obdobími stagnace či deprese, v souvislosti s přizpůsobivostí jedince, jeho věkem, osobní historií, citovými vazbami na minulost a zvláště pak na osoby a prožitky.

Marlinová (1991) považuje emigraci „za stresuplný proces, jenž zahrnuje masivní ztráty objektů lásky v kultuře, jež byla opuštěna... Pokud přistěhovalc tuto ztrátu popírá a po čase nezačne truchlit nad opuštěnou kulturou, bude zabrzděn v přizpůsobování k novému životu.“ Definice i výklad procesu emigrace jsou u Marlinové založeny na psychoanalytické teorii. Sám považují emigraci za druh vnuceného nebo dobrovolného „vykořenění“. Emigrant se vyřadil z jedné společenské skupiny a zařadil do jiné skupiny. Musí v ní vytvořit nové vztahy (social network), osvojit si cizí jazyk, jiný způsob myšlení a hodnocení, odlišnou kulturu, tradici a zvyklosti. Proces adaptace, znovupřizpůsobování, je značně složitý, trvá dlouho, vyžaduje značné úsilí a mnoho energie (Diamant, 1969).

Rychlost a stupeň adaptace emigrantů jsou nejlepší ochranou jejich duševního zdraví v období dlouhodobé zátěže. Adaptace u emigrantů by měla směřovat k vytvoření syntézy nejlepších prvků z minulosti s novou skutečností a k vytvoření optimálních podmínek pro spokojený život.

Proces adaptace probíhá ve fázích: orientace, srovnávání, začlenění. Může probíhat plynule anebo přerušovaně. Integrace je vyšší stupeň adaptace. Lze ji chápat jako úspěšné začlenění do nového prostředí, v němž se emigrant dobře cítí a jímž je dobře přijat. V procesu integrace lze také rozlišovat různé fáze: idealisaci nového prostředí, vystřízlivění a identifikaci kladnou (Například: „Jsem Holanďan a po Čechách mi nic není), anebo zápornou (Například: „Holanďané jsou mi protivní. Jsem a zůstanu Čech.“). Proces integrace může trvat velmi dlouho a může se protáhnout i do více generací. Je to dvousměrný dlouhodobý proces, v němž jak emigrant, tak jeho nové prostředí stanoví dočasné nebo trvalé hranice.

V podstatě lze uvažovat o třech způsobech integrace emigranta v novém prostředí:

1. Hyperintegrace ve smyslu „papežtější než papež.“ Setkáváme se s ní zejména u osob, které mají silnou potřebu někam patřit, být součástí určité skupiny sociální, náboženské či zájmové. Někteří z těchto emigrantů se stydí za svůj původ, jazyk, kulturu, za své rodiče, jejich zvyky, chování a podobně. Hyperintegrace se vyskytuje častěji u druhé generace emigrantů.
2. Hypointegrace ve smyslu „Jsem Čech a kdo je víc!“. Někteří málo přizpůsobení emigranti mají nedostatečný respekt pro normy a zvyklosti hostitelského národa a odmítají se jim přizpůsobit. Mnohdy nadměrně zdůrazňují své odlišnosti a tím se dostávají do konfliktů nebo do izolace.
3. Normální integrace je cílevědomá snaha sžít se s novou společností bez ztráty osobní integrity a individuality, bez zapírání osobní minulosti, tradic a názorů. Je to snaha o integraci minulosti s přítomností, snaha o tvůrčí syntézu tradic a kultur.

Neúspěšná integrace může mít za následek dlouhodobé pocity vykořenění, ztrátu pocitu bezpečí, důvěry a sebedůvěry, dlouhodobou ztrátu tvořivosti a radosti ze života. Může vést k apatii, depresi, strachu či ztrátě smyslu života.

Společnost, v níž se emigrant usadí, se může časem měnit (například tolerance vůči cizincům, výskyt či intenzita diskriminace, míra akceptace emigrantů, sociální cítění a ekonomická situace) (Diamant, 1986). Zeměpisná poloha země, v níž se emigrant usadil, je také důležitým faktorem. V této souvislosti může mít význam pro volbu země a pro adaptaci vzdálenost od staré vlasti, historické vztahy nové země k vlasti, stupeň podobnosti kultury, způsobu života a podobně. Emigranty, kteří se usadili v Evropě, zejména na evropském kontinentu, nazýváme z tohoto hlediska „poloemigranty“, neboť si často zachovávají či udržují styky s vlastí, ať už přímo, anebo pomocí prostředníků. Emigranti, kteří odešli do zemí přímo hraničících s jejich vlastí, častěji trpí steskem po domově. Je tomu tak zejména u těch, kdož odešli do Rakouska nebo do Německé spolkové republiky, neboť v těchto zemích jsou kulturní a společenské tradice, zvyklosti a normy nejvíce podobné těm ve vlasti. „Emigranty“ lze z tohoto hlediska nazývat ty,

kdož zvolili za místo svého pobytu zemi, která leží za oceánem či za mořem a která je po mnoha stránkách společensky a kulturně značně odlišná od jejich vlasti. Také toto rozlišení je dle mého názoru užitečné pro posouzení individuálních zvláštností v procesu adaptace a integrace. Míra životní spokojenosti, názory a postoje, aktuální pracovní a sociální situace a současný vztah k vlasti a k vlastní minulosti jsou ukazatelé, které nejlépe vyjadřují aktuální stupeň adaptace a integrace u daného jedince.

4. PSYCHOPATOLOGIE EMIGRACE

Někdy se i po několika letech emigrace dostává jedinec do deprese, která může být těžká a může se vléci několik let. Po období očarování novou skutečností a radostného uvolnění dochází k vystřízlivění, k realističtějšímu přístupu k novému životu a někdy i k rozčarování v případě, že se skutečnost příliš liší od emigrantových představ. Právě v tomto období se u mnohých objevuje deprese, která postižené nutí přehodnotit dosavadní běh života a zamyslet se nad problémy, jež donedávna považovali za vyřešené či překonané. Včasné a otevřené řešení těchto otázek je účinnou formou prevence deprese.

Nejčastěji si kladou emigranti následující otázky: „Udělal jsem dobře, že jsem odešel?“, „Neplatím příliš draze za získanou svobodu?“, „Proč jsem vlastně odešel?“, „Splnil Západ má očekávání?“, „Jsem šťasten, anebo si to jen namlouvám?“, „Oč mi vlastně v životě jde?“, „Jaké jsou moje skutečné hodnoty a ideály?“ a konečně „Jaký je můj vztah k vlasti a k národu, z něhož jsem vzešel?“. Správně postavená otázka je zčásti vyřešený problém. Emigrant se takto chtít nechťe dostává k nejzákladnějším otázkám lidské existence. Nelze se jim vyhnout, přicházejí a chtějí být řešeny. Promyšlení a řešení těchto otázek může u některých přispět k vyzrání osobnosti. Výhodou zralých jedinců je mimo jiné to, že mají větší schopnost nahlížet na životní problémy s odstupem, „sub specie aeternitatis“, jak to formuloval prezident Masaryk. Člověk, který zradil svou vlast, musí umět najít sám sebe a svou pravdu. Za pravdu se musí bojovat a je třeba za ní neochvějně stát. Boj s emigrantskou depresí se takto stává nejen otázkou psychologickou a lékařskou, nýbrž především otázkou morální (Diamant, 1970).

Mnoho emigrantů často trpí strachem, vědomým či podvědomým. Tak zvané emigrantské sny jsou často plné strachu a úzkosti. Spolu se Zítkovou (Zítková, Diamant, 1987) jsme pomocí standardního rozhovoru a Spielbergerova dotazníku (State Trait Anxiety Inventory) zjistili u skupiny 17 českých přistěhovalců do Kanady podstatně více znaků úzkosti než u skupiny 17 přistěhovalců holandského původu. Vysvětlovali jsme toto zjištění tím, že čeští přistěhovalci byli ve vlasti vystaveni dlouhodobému stresu vyplývajícímu z politické situace. Významnou úlohu hraje také trauma z útěku, t. j. strach z toho, že opuštěním vlasti bude natrvalo znemožněn návrat do ní.

Emigranti na Západě mnohdy unikají před strachem do přehnaného zápasu o lepší životní úroveň, někdy se uchylují ke škodlivým návykům (přejídání, alkohol, drogy, nadměrné požívání kávy, kouření atd.), anebo propadají „drogám“ politickým, jako je pacifismus, pragmatismus spojený s prospěchářstvím, extrémní politická levice či pravice. Lidé se brání strachu a hledají jistotu, ať už jakoukoli. Někteří emigranti propadají strachu, že budou rozvědkou vypátráni či odvečeni, a pokoušejí se proto co nejvíce žít v hostitelské zemi v ústraní, izolovat se od spoluemigrantů a zapomenout na svou minulost osobní i politickou. Jsou až úzkostlivě apolitičtí s tvrzením, že politiky měli dost ve vlasti. Za tím vším je opět strach, obavy vyjádřit vlastní názor a bojovat za něj, strach ze samostatného rozhodování a svobodného jednání. Tyto obavy se častěji objevují u emigrantů ekonomických a u těch, kdož se dočasně či natrvalo přistěhovali z důvodů pracovních, rodinných či služebních. Dvojitá loajalita (k vlasti a k zemi, v níž se usadili), neschopnost definitivně zvolit a určit svou pozici k zásadním otázkám životním a politickým zesiluje u těchto jedinců pocity úzkosti a strachu. Totalitní systémy často využívaly nebo zneužívaly úzkosti, strachu i deprese emigrantů ke svým účelům. Pro některé emigranty se za těchto podmínek život stal nesnesitelným. Někteří se v nepříznivém duševním stavu ukvapeně rozhodli vrátit se do vlasti, kde jim hrozila persekuce a zatčení, jiní se pokusili impulsivně či promyšleně spáchat sebevraždu.

Jsou známy případy emigrantů, kteří se v emigraci dostali do „vnitřní emigrace“: odmítali číst emigrantský tisk, stranili se spoluemigrantů, nezúčastnili se politických akcí a zdržovali se jakýchkoli politických projevů. Tito lidé si s sebou přivezli své vlastní „ghetto“. Je pochopitelné, že žili v neustálém strachu a napětí, ve společenské izolaci, neinformovanosti a v opuštěnosti. Většina z nich měla nedostatečné styky také s národem, s nímž přišli žít. Nedůvěra k lidem u nich postupně narůstala a někdy se u nich dokonce objevily známky paranoidity.

Strach v emigraci lze dle dosavadních zkušeností mnohdy překonat tím, že se podaří přeměnit váhavost, nerozhodnost a neúčinnost v akce. Úzkost a strach vznikají totiž často v situacích, kdy jedinec nemůže projevit svou aktivitu. Překoumat úzkost a strach

v emigraci lze především systematickým, promyšleným a důsledným bojem proti zlu a lži, ztělesněným v ideologii a v politickém systému, jež byly příčinami nuceného odchodu emigrantů z vlasti. Emigrant si musí vytvořit alternativní životní, kulturní a politický program, jenž se obrací především k člověku a k jeho potřebám, nejen materiálním. Kdo jiný než český národ má v tomto větší tradici: neohrožený Mistr Jan Hus již před šesti stoletími hlásal: „Slyš pravdu, mluv pravdu, braň pravdu a bojuj za pravdu až do smrti!“ Tento postoj se mi zdá účinnějším lékem proti strachu a úzkosti v emigraci než orientální postoj, symbolicky vystižený opicí se zavřenýma očima a ušima (Diamant, 1971).

Moje závěry týkající se potírání úzkosti, strachu a deprese u emigrantů, k nimž jsem dospěl na základě pozorování chování spoluemigrantů a hovorů s nimi, jakož i sebezpozorováním, se nápadně shodují se závěry P. Tigrida (1974).

5. PSYCHOLOGICKÉ PROBLÉMY DRUHÉ A TŘETÍ GENERACE V EMIGRACI

Výzkumné práce ukazují, že děti přistěhovalců mohou být více nebo méně přizpůsobené než jejich vrstevníci z rodin domorodců. Není tedy dokázáno, že migrace je zatěžující pro děti a že tato populace je zvláště citlivá pro psychologická rizika. Ukázalo se však, že děti, které se často stěhují v jedné zemi, bývají uzavřenější a méně akceptovány vrstevníky. Učitelé je častěji hodnotili jako emočně nepřizpůsobené. Děti přistěhovalců nemusejí tedy mít větší počet duševních poruch než jejich vrstevníci narození v imigračních zemích. Pokud jde o druh obtíží v přizpůsobování, mohou děti přistěhovalců mít více poruch chování, zatímco v adolescenci se více projevují konflikty identity a méně často akutní poruchy psychiatrické. Typické bývají subakutní symptomy úzkosti a deprese, zcela výjimečně se vyskytují floridní psychiatrické symptomy. U dospívajících dětí mají zjištěné poruchy často vztah k premorbidním psychickým poruchám před emigrací. Symptomy často vznikají v prvním roce emigrace. Poruchy chování se u dětí přistěhovalců projevovaly téměř výhradně ve škole a ne doma v rodině.

Verdonk (1977) zkoumal druhy poruch chování u dětí přistěhovalců v Holandsku. U dospívajících se projevovaly především poruchy jáství (self-concept), problémy identity a konflikty s rodiči. Někteří autoři poukazují na zvláštnosti sebesnižování a na malé sebevědomí u těchto dětí. Byly také popsány krize identity u dospívajících dětí přistěhovalců, které se cítily nuceny volit mezi hodnotami a identitami jejich staré a nové kultury. Za této situace vznikaly u některých těžké poruchy chování. Ukázalo se také, že zvládnutí a užívání nového jazyka není podstatnou podmínkou úspěšné sociální a citové adaptace těchto dětí.

Zítková (1987) rozdělila děti přistěhovalců do Kanady do dvou skupin: 1. děti, které se narodily v Československu; 2. děti, které se narodily v Kanadě. Úspěšné přizpůsobení v nové zemi je podle ní dáno řadou faktorů, jako jsou zkušenosti dětí v komunistickém Československu, věk, ve kterém přišly do Kanady, skutečnost, zda byly již dříve v některé západní zemi, zda přišly do emigrace s jedním nebo s oběma rodiči, zda měly určité znalosti angličtiny před emigrací a konečně typ jejich osobnosti. České děti zůstávají podle Zítkové déle u svých rodičů než děti kanadské. Mají větší motivaci pro úspěch ve škole, ve sportu atd. Mají méně optimistický všeobecný přístup k věcem. Projevují někdy vypočítavost, mají odstup a jsou soutěživé. Často přemýšlejí konkrétněji o své budoucnosti.

Dostupná literatura ukazuje, že emigrace znamená zvýšenou zátěž i pro děti emigrantů. Situace ve Spojených státech a v Kanadě je odlišná od situace v západoevropských zemích, asimilační tlak se zdá být v zámoří menší. Proces identifikace bývá u dětí emigrantů složitější, jejich citlivost na sociální situace může být zvýšena. Některé mají pocit méněcennosti s kompenzací v podobě nadměrných aspirací, jiné mají pocit nadřazenosti. Silná je u nich potřeba být přijat skupinou. Občas se objevuje přecitlivělost vůči diskriminaci, někdy domnělé. Vyskytují se často problémy ve vztahu k rodičům, k jejich a k vlastní minulosti, k vlastní rodině, k jejich mateřštině a k původní kultuře. Tyto problémy mohou někdy ovlivnit výběr životního partnera. V této souvislosti je důležitá otázka tolerance okolí k eventuálním odlišnostem emigranta a emigranta k odlišnostem ostatních. Předsudky vlastní i osob v okolí emigranta zde hrají velkou roli. Pozoruhodné je, že se u těchto dětí mohou objevovat rozpory mezi tím, co očekávají od jiných, a vlastním chováním k ostatním. Psychologické problémy druhé a třetí generace emigrantů se v mnohém podobají problémům druhé a třetí generace válečných poškozených. Společným faktorem u obou je dlouhodobá duševní zátěž (Diamant, 1988).

17. listopadu 1989 začala v Československu sametová revoluce. Začaly se uskutečňovat dlouholeté tužby, tajná i otevřená přání a sny exulantů a emigrantů. Ve staré vlasti se začala rodit svoboda po více než 41 letech poroby. Mnozí z exulantů již přestali doufat, že budou ještě někdy moci svou vlast navštívit. Mnozí se toho vůbec nedožili.

Za deset dní se sen stal realitou. Jedno z prvních svolání federální vlády bylo určeno emigrantům: byli vyzváni, aby navštívili svou vlast, a budou-li chtít, mohou se do ní vrátit. Bylo to takřka neskutečné. Exulanti a emigranti se začali hrnout na návštěvu do staré vlasti. Jejich tresty jim byly odpuštěny. Připadali si jako ve snu, když se po tolika letech znovu objevili ve známých místech a když se setkali s příbuznými, přáteli, spolupracovníky a se známými, které tak dlouho neviděli. Navštívili také hroby těch, kdož se osvobození nedožili. První dojmy byly nádherné. Bylo to, jako kdyby se emigranti vrátili domů po velmi dlouhém pobytu v zahraničí. Ovzduší dýchalo svobodou. Lidé byli jako opilí: radovali se, přátelili se, manifestovali a láli těm, kdož jim v minulosti ubližovali.

Po čase se však dostavilo rozčarování: objevila se nedůvěra a závist u těch, kdož zůstali doma, vůči těm, kdo odešli. Oficiální místa upřela exulantům a emigrantům práva občana státu. Veřejně bylo řečeno, že v roce 1968 nikdo nemusel odcházet, morální rehabilitace emigrantů vázly a byly neustále odkládány a vázány na řadu podmínek, jež museli splnit ti, jimž bylo ublíženo, aby dostali naději na vrácení svých dřívějších práv. O uznání a veřejném ocenění zásluh těch, kdož se v emigraci zasloužili o dobré jméno národa a vlasti, se nehovořilo. Bylo to vystřízlivění pro emigranty, zamýšleli se nad příčinou svého zklamání a nemohli ji najít. Při opakovaných návštěvách ve vlasti se jevilo stále zřetelněji, v čem problém spočívá: ti, co zůstali ve vlasti, měli pocit, že ti, kdož odešli, je v nejtěžších dobách opustili. Přerušení pobytu ve vlasti na dlouhou dobu vyřadilo dle mínění vládnoucích kruhů a některých občanů exulanty a emigranty z kontextu společenského vývoje a událostí, a tím jim znemožnilo účast na řízení státu. Jen výjimečně byl některý z nich povolán do významné veřejné funkce, velká většina exulantů a emigrantů byla ponechána v politickém ústraní. Nesměli se ani zúčastnit voleb v červnu 1990 na zastupitelských úřadech ČSFR.

Pro mnohé exulanty to bylo zklamání: po mnohá léta propagovali v nové vlasti tradice, kulturu a dobré jméno svého národa. Nedopustili zánik české a slovenské literatury, vydávali často na vlastní náklady díla spisovatelů, kteří byli v totalitě umlčeni a osobně pronásledováni. Vydávali emigrantské noviny a časopisy. Pracovali často po návratu ze zaměstnání s velkým vypětím sil a často i s finančními oběťmi. Mnozí se takto zasloužili o morální rehabilitaci Čechů a Slováků v očích Západu a přispěli nemalou měrou k hlubšímu chápání problémů své vlasti příslušníky jiných národů. Místo uznání — byť i symbolického — se dostavilo dlouhodobé mlčení. Postoj některých veřejných činitelů a institucí k exulantům a emigrantům zůstal negativní, jako by navazoval na smýšlení dřívějších vládců. V tisku bývají z článků vynechávány právě ty části, kde se o exulantech a emigrantech píše kladně. Zůstali jen starí přátelé, příbuzní, spolupracovníci a někteří známí, kteří exulantům a emigrantům nadále zachovávají přízeň.

Tyto problémy jsem popsal již v srpnu 1990 v Lidové demokracii: „Někteří z emigrantů měli po návštěvě staré vlasti dojem, že tam o jejich názory, rady a činnost nestojí, jediné o jejich dary a valuty. Jiných se doma ptali, zda a kdy se hodíají vrátit do staré vlasti, a tazatelé se netajili zklamáním nad odpovědí, že návrat není v dohledné době možný... Desetiletí odloučení na jedné straně a záporná propaganda na straně druhé vykonaly své: vytvořily odstup, řadu předsudků a nedůvěru. A ty se musíme snažit odstraňovat, aby se zamezilo dalším škodám citovým a morálním“ (Diamant, 1990). Na tento článek nepřišlo zřejmě moc reakcí a další článek mi Lidová demokracie nepřijala, neboť byl dle názoru redakce „kritický a my stojíme před volbami“.

V roce 1991 jsem v Polygonu vyjádřil pocity mnoha exulantů: „... náprava chyb minulosti bude zřejmě trvat déle než jsme očekávali“ (Diamant, 1991 a). V témže roce jsem zakončil svůj článek v Okně: „Všichni máme svou minulost: ti doma a ti, kdož se uchýlili do emigrace. Co máme dělat s vlastní minulostí? Kádrovat ji či lustrvat? Zapomenout, zapřít či uchovávat ve spisech? Hodnotit ji či ponechat bez kritického posouzení? Kdo to vlastně z nás z vlastní dobře mysli a dosud myslí? Kdo a co pro vlast v emigraci vykonal? Tyto a mnohé další otázky se nám vtírají do mysli. Jak se bude dále vyvíjet vztah naší osvobozené vlasti k emigrantům, z nichž mnozí se o tuto znovunabytou svobodu zasloužili? S napětím čekáme na řešení těchto pro nás tak palčivých otázek. Dočkáme se?“ (Diamant, 1991 b).

Nově vzniklá situace ve staré vlasti a současné změny ve světovém dění nás staví před zvláštní otázku: Kdy vlastně bude naše emigrace moci skončit a kdy vlastně

budeme moci upřímně prohlásit, že emigrace pro nás skončila a že se budeme moci do staré vlasti vrátit a napomáhat tam obrodě demokracie, budeme-li to chtít? V této souvislosti si připomínám slova největšího českého emigranta Jana Ámose Komenského, od jehož narození právě letos uplynulo čtyři sta let: „Věřím i já v Bohu, že vláda věcí Tvých se opět k Tobě navrátí, ó lide český.“ Zůstává otázkou, zda tomu po více než dvou letech od zahájení sametové revoluce tak skutečně je. Revoluce znamená urychlený dějinný vývoj. Nemělo by se zůstat stát v půli cesty, anebo sedět na dvou židlích. Demokracie vyžaduje mimo jiné dělat rozhodnutí a nést odpovědnost za svou volbu. Někteří zvolili zůstat ve vlasti, jiní odejít. Obojí volbu je nutno respektovat. Postoj k exulantům a emigrantům je projevem demokratické tradice státu a národů, které ho tvoří. Tolerance opozice je jedním ze základních pilířů skutečné demokracie. Domnívám se, že exulant bude muset zůstat tak dlouho uprchlíkem, dokud nebudou v jeho vlasti vytvořeny podmínky pro uskutečnění těch ideálů, za které ve vlasti bojoval a pro něž ji před lety musel opustit. Pokud tyto podmínky ve vlasti dosud nejsou, bude se exulant ze všech sil snažit, aby k jejich realizaci co nejdříve došlo.

7. ZAVĚRY

Nastínil jsem některé psychologické problémy spojené s emigrací tak, jak jsem je průběžně sledoval u spoluemigrantů a jak jsem je sám prožíval. Vycházel jsem přitom ze svých publikací a přednášek za svého třicetiletého exilu v Holandsku. Uvedl jsem problematiku spojenou s depresí, strachem a úzkostí u emigrantů, zamyslel jsem se nad problémy druhé a třetí generace emigrantů a nad situací českých a slovenských exulantů a emigrantů po dvou letech od sametové revoluce v listopadu 1989. Vytvoření kladného a konstruktivního postoje oficiálních míst ČSFR k exulantům a emigrantům si zřejmě vyžádá ještě delší dobu. Teprve tento krok spolu s morální rehabilitací exulantů umožní účinnou konstruktivní spolupráci domova a exilu ku prospěchu společné vlasti.

LITERATURA

- D i a m a n t, J. J.: Některé psychologické problémy emigrace. II. Adaptace. Okno dokořán, 1969, 4, Zwijndrecht (Holandsko).
- D i a m a n t, J. J.: Některé psychologické problémy emigrace. IV. Deprese, Okno dokořán, 1970, 6, Zwijndrecht (Holandsko).
- D i a m a n t, J. J.: Některé psychologické problémy emigrace. X. Strach. Okno dokořán, 1971, 14, Zwijndrecht (Holandsko).
- D i a m a n t, J. J.: Psychologické aspekty integrace Čechů a Slováků v Holandsku. Vědecko-populární symposium, 26. 4. 1986, Haarlem (přednáška).
- D i a m a n t, J. J.: Psychologické problémy druhé a třetí generace v emigraci. III. populárně-vědecké symposium, 29. 10. 1988, Heemstede (přednáška).
- D i a m a n t, J.: Odstranit odstup a nedůvěru, Lidová demokracie, 4. 8. 1990.
- D i a m a n t, J.: Viděli jsme presidenta, Polygon, 1991, 3.
- D i a m a n t, J.: Co s emigrantskou minulostí?, Okno, 1991, XX, 87, Nijmegen.
- F r a n k l, V. E.: Psychologie und Psychiatrie des Konzentrationslagers. In: Psychiatrie der Gegenwart III, 1961, Springer, Berlin.
- G a d o u r e k, I.: De vluchteling. Een sociologische en sociaalpsychologische begripsdoorlichting. In: De vluchtende mens. Symbool van de samenleving, 1960, Veerman en Zonen, Wageningen.
- M a r l i n, O.: Emigration: A Psychoanalytic Perspective, Českosl. psychol., 1992, 36, No. 1.
- T i g r i d, P.: Politická emigrace v atomovém věku, 1974, Index, Kolín n. Rýnem.
- V e r d o n k, A.: Migratie en psychiatrische stoornis, Tijdschrift voor Psychiatrie, 1977, 19.
- Z i t k o v á, E.: Psychological Characteristics of Children in Immigration Families from Czechoslovakia. XXXIX. Annual Congress of Czechoslovak Association of Canada, 15. 5. 1987, Toronto (přednáška).
- Z i t k o v á, E., D i a m a n t, J. J.: Immigration — Related Anxiety, CPA Convention, June 1987, Vancouver (přednáška).